

AZ 1920–AS ÉVEK ROMÁN FEJLŐDÉSVITÁJA A POLGÁRSÁG NEMZETI-TÖRTÉNETI SZEREPÉRŐL

A 19. század „a hódító polgáré”. Identitásához nem fért kétség Nyugat-Európában. Kelet-Európában viszont úgy vetődött fel a kérdés, hogy melyik társadalmi réteg és csoport képes a polgárság szerepét eljátszani. Mindez korántsem „ártatlan” szellemi játék fejleményeként. Politikai erők létének és törekvéseinek legitimizációját is jelentette a polgári szerep igénye és kisajátítása, ahogy azt a feudalizmusból a kapitalizmusra való átmenet során szárnyat bontó polgári-nemzeti mozgalmak ideológiája és agitációja példázza. A polgárságnak vagy inkább az ő történeti szerepének eme kelet-európai historiográfiájában a román vonulatok azért olyan jelentősek, mert ebben a 19. századi indíttatású kérdéskörben az 1920-as években olyan egymásnak feszülő válaszok születtek, amelyek sok vonatkozásban a *mai fejlődésviták* egyik prelüdjének tekinthetők. A vita tétje végül is az volt, hogy a fejlődésnek, vagy inkább a jövőnek melyik útját választja Románia és milyen erők vezetésével haladhat azon. A mai színvonalú fogalmi elemzés anyagában pedig például Daniel Chirot – aki ezt a vitát „felfedezte” a nemzetközi tudományosság számára –, olyan kérdésekre is keresett választ, hogy milyen szakaszon kell átmenniük az elmaradottnak minősülő régióknak, mi a szerepe a nyitott vagy zárt gazdaságpolitikának, a politikai demokrácia milyen formáit lehet érvényesíteni, hogy aztán – eszmei mondanivalóként – a Szükségyszerű és a Szép ellentmondását érzékeltesse. E – paradox módon könnyen aktualitásokba csúszó – főleg elméleti vonatkozások kiemelésével szemben a fenti vizsgálódások román kritikusa a különböző álláspontok ideológiai-politikai motivációját feltáró elemzésnek, társadalmi meghatározottságuk bemutatásának a követelményét állította szembe, amint azt az újabb romániai kutatások eredményei példázzák. Ezen előzmények nyomán a két világháború közötti – oly gazdag – román politikai gondolkodásnak csupán egyik, de fontos fejezetébe kívánunk betekintést nyújtani az egykorú álláspontok lényeges mozzanatainak felvillantásával, érvelésük szerkezetének és belső logikájának rekonstruálásával.

Az izgalmas, mellévágásaiban is tanulságos szellemi párbajként kibontakozó vita hőse és áldozata: a román polgárság. Nem kialakulásának és tevékenységének – részletkutatásokra épülő – történeti szociológiáját

vették nagyító alá a vitapartnerek. Hanem, ahogy ezt Stefan Zeletin vitaindító cikkeiből összeálló könyv címe jelezte: „A román polgárság eredete és történelmi szerepe” került előtérbe, és ezzel a román fejlődés fővonalainak és jellegének megítélése.

A hegelianus filozófiából disszertáló, és a klasszika-filológiában szakemberként járatos Zeletin az ún. neoliberalizmus ideológusának pozíciójából, a szociológia művelőjeként hallatta szavát. Románia első világháborús megroppanásának „a jövőbe vetett hitet leromboló 1916-i események terhének súlya alatt” érezte szükségét annak, hogy kora román társadalmának kezdeteit részleteiben megismerve, rámutasson a társadalmi és politikai élet „káoszából” kivezető útra. A vallomásos sorok azonban csak néhány pillanatra feledtethetik azt, hogy a baloldali társadalomkritika ellen is irányult ez a sui generis neoliberalizmus, amely a területében és lakosságában több mint kétszeresére nőtt Románia autarkiaját tűzte ki célként, kifejezetten dilettánsnak minősítve az ellenvéleményt. A tudós és a politikus egymást kiegészítő szerepében úgy lépett fel Zeletin, mint aki elsőként tárja fel tudományos módszerrel a román kapitalizmus genezisést és működését. Mesteri módon kimunkált agresszív apológiát készített; a liberálisok múlt és jövőbeni politikájának igazolására. Elhatárolta magát a szubjektív ítélezéstől: nem dicsér és nem vádol, hanem a magyarázatot vallja célként. „Bizonyos társadalmi körülmények szükségszerű következményeként” értelmezi az emberi magatartást, messzemenően kiaknázva az öszszehasonlító módszer lehetőségeit.

Zeletin a polgárságot hatalmas – mondhatnánk – programozott kollektív személyiségként állítja elének: önmagában hordja a létét és tevékenységét meghatározó programot. Publicisztikai fordulattal élve, fel lehet tenni a megválaszolhatatlan kérdést is: vajon az építkezés avagy a rombolás géniusza vezette Zeletint, amikor „a tudományos szocializmus” módszerével és szemléletével élt, amennyiben ez utóbbi tételeiként hirdette hatalmas építményét összefűző okfejtésének lényeges mozzanatait: 1. a polgárság a maga meghatározott történelmi szerepével a történelmi fejlődés szükségszerű szakasza, 2. a társadalmi fejlődést saját objektív törvényszerűségei határozzák meg, 3. a társadalmi fejlődést saját spontaneitása magyarázza, a tartalomtól a forma felé ívelő fejlődés, a gazdasági struktúrától a jogi-politikai intézményekig, amelyek ráépülnek-ráoltódnak erre a struktúrára. Izgalmasan modern szemléletként hathatott ez akkor. Nem csoda, hogy Zeletin művének mai elemzője, D. Muresan, monográfiájában időtállóan látja a marxizmus módszerével feltárt és azzal egybehangzónak tartott eredményeket.

De nem véletlenül hangsúlyozzák ma Romániában azt is, hogy Zeletin a – maga módján – a mai centrum-periféria-elmélet egyik előfutára. Hiszen a történeti fejlődés nála egyenlő a világkapitalizmus térhódításával. A román polgárság is szerinte akkor született, amikor a nyugat-európai gazdasági élet vonzaskörébe vonta a dunai román fejedelemségeket. A román polgári fejlődés persze hamarabb is megindulhatott volna, hogyha a román területek az újkor hajnalán is játszhatták volna azt a Kelet és Nyugat közötti közvetítő szerepet, ami tulajdonképpen a két román fejedelemség kialakulását is lehetővé tette a 14. században. A török hódítás és a világkereskedelmi útvonalak átrendeződése azonban kizárta őket „a nemzetközi élet forgatagából”. Az orosz-török háborút lezáró 1829-i drinápolyi béke viszont végre megszüntette a Portának a román fejedelemségekre nehezedő gazdasági monopóliumát. A nyugati hajók most már akadálytalanul felkeleshették az aldunai kikötőket. És nemcsak a román nyerstermékekre volt a Nyugatnak szüksége. Gátat akart vetni az orosz expanzióknak is. Ezért – a krími háború után Besszarábia egyes déli részeit Moldvának juttatta – támogatta a román nemzeti egység és önállóság ügyét, miközben paradox módon nagyon is beleszólt a fejedelemségek belügyeibe; a kapitalizmus agrárkolóniájává tette azokat, és aztán Romániát. Ugyanakkor azért, mert piacra volt szüksége, a paraszti vásárlóerő fokozása érdekében az 1864-ben kivitelezett jobbágyfelszabadítást egyenesen előírta az 1858-i párizsi egyezményen.

A világkapitalizmus „szétrombolta régi középkori rendszerünket és helyébe a polgárság uralmát állította”, hogy aztán ne legyen egyéb „a román polgárság története [mint] bármely más polgárság történetének megisméltése”. Sőt, már-már lefokozóan hangzik az, hogy „a román polgárság fejlődése szerény epizód az angol polgárság expanziójában”. Viszont – hangsúlyozza Zeletin – lehet-e nagyobb történeti teljesítmény, 1829-től alig 9 évtized alatt bejárta azt az utat, amelyen a nyugati polgárság annyi évszázadon keresztül kínlódta végig magát. Azt pedig, hogy ez az út objektíve jó és helyes volt, téziseit át és átszövő összehasonlító vizsgálódásokkal próbálta igazolni Zeletin. A román fejlődésnek törvényszerűen kellett megtennie bejárt pályáját. Alternatívák létét annyiban ismeri el Zeletin, hogy rosszabb is lehetett volna ha...

„Románia szédületes átlépése a régiről az új rendszerre egyik legérdekesebb társadalmi kísérlet”. Mindez a román nép „vitalitásának” legragyo-
gobb bizonyítéka. „Gyengébb népek széthullás és dekadencia zsákmányává válnak a kapitalizmus betörése nyomán, a legragikusabb példát a török nép szolgáltatja.” Hogy ez nem így történt, a polgárságnak köszönhető,

amely – a Werner Sombart által leírt – „kalandvágyó temperamentumával” és politikai éleslátással, az önfenntartás ösztönétől vezettetve tette azt, ami szükségszerű volt. A polgárság „hivatása” – azaz programozottsága – tehát a román fejlődés záloga.

Hogyan jött létre ez a polgárság és milyen belső tagolódással? Az eddigiekből is kiderülhetett, hogy a zeletini szemlélet milyen sok vonatkozásban teszi lehetővé, sőt kötelezővé a kíméletlen realizmust. Nem tagadja, hangsúlyozza, hogy ez a polgárság még nem is az. Kialakulása még nem fejeződött be. Viszont szerepe és hivatása, osztályérdeke teszi polgársággá, miközben „egyedülálló gyorsasággal” fejlődött. Gerincét „a kereskedelmi szellemtől áthatott agráriánusok” alkotják, ez „az egyetlen forradalmi erő” egymásutáni „hiposztázisaiban”: először a liberális forradalmi eszmékért küzdő csoportról volt szó, amely aztán politikai oligarchiaként érvényesítette akarátát, majd bankokráciává alakult át, hogy végül „igazi pénzügyi és ipari polgári réteggé kezdjen szélesedni”. A polgárság tehát „utolsó formája” az egykori múlt századeleji „kommercializálódott” bojárok kis csoportjának. Pontosabban – azt mondhatnánk, hogy valamiféle szintézisként jelentkezik fejlődése utolsó szakasza felé, amikor nacionalizálja a zsidó polgárságot, mely – hangsúlyozza Zeletin – valóban polgárság, igaz, kezdetben nagyon is hátrányos jogi pozícióban, de annál erősebb gazdasági hatalommal. Mert amikor „az idegen kapitalizmus országunkat árutermelésre kényszerítette”, akkor felgyorsult a lengyel területek felőli zsidó „invázió”, és a tőke primitív, de forradalmi formájának birtokában a zsidók „a polgári korszak pionírjai” a bojársgot mint osztályt három évtized alatt felszámolták. Az uzorás „legitim zsákmányához” jutott, miközben a bojári „birtok a zsidó bankárok vasládájában tőkévé változott”. A román politikai oligarchia pedig éppen ennek, ellenfele gazdasági hatalma szétzúzásának köszönhetette erejét, hogy aztán a nemzeti pénzügyi hiánya miatti pénzügyi káosznak véget vetve létrehozza a román Nemzeti Bankot. Így „az oligarchia politikai hatalmának természetes alapját biztosította: a gazdasági hatalmat.” Ennek köszönhetően „a román kapitalizmus levetette egzotikus ruháját, nemzeti és hivatalos jelleget öltött: állampolgárságra tett szert”, megindulhatott a tőke „nacionalizációja”. Merkantilista politikájával pedig az iparosítás irányítását is átvette, hogy aztán az legyen a folyamat eredménye – Zeletinnek ezúttal publicisztikus igénnyel írt „A neoliberalizmus” c. könyvéből idézünk –, „amiről Marx azt álmodta, hogy a proletariátus valósítja meg – a termelésnek a megszervezését – szemünk előtt hajtja végre a fináncoligarchia.”

Módszeréből és szemléletéből következően Zeletin a múlt és jövő

közt gyorsan átsiklik a jelenen, amelyen változtatni akar. Kora polgársága előtt nem lát „a jelen gazdasági anomália” leküzdésére mást, mint „az évszázados tapasztalat által szentesített eszközt”. Ez pedig „a zárt Románia” megteremtése, a Duna, Dnyeszter és Tisza közötti gazdasági szigetée, amely önmagával beéri”. És bárha „a románokból hiányzik egyelőre az a gazdasági patriotizmus, amivel más nemzetek megalapozták jelen nagyságukat”, mégis a zárt Románia „eszménye jobban megfelel az aktuális lelki állapotnak, annak a közérzetnek, amely a népesség legalsó rétegeit is elfogja a gazdaságunkat az idegen termékek inváziójával fenyegető veszéllyel szemben.”

Ne a jövő útjain kövessük Zeletint, hanem lássuk, miben állt szerinte ez az évszázados tapasztalat és hogyan értékeli azt az árat, melyet a román társadalom és nép érte fizetett? Nos, ennek elemzésére épült az egész addigi román társadalom ill. kultúrkritika nagyon is erős morális töltéssel és megalapozottsággal. Zeletin tudományos „megértést” hangsúlyozó módszere viszont kizárja a moralizálást, a fejlődés tüneteként kezeli azt is. „Marxizmusa” nem humanizmus. A tőke véres és szennyes — mondatja eddig és nem tovább Marxszal —, majd arra is talál másnál forrást, hogy „a nemzetek életében nincs semmiféle olyan megfontolás, ami bizonyítaná, hogy amit bűnnel szerzett egy nemzedék, elvesztik a következők”. És mindaz a nyomor és szenvedés, amit az oligarchia rovására írnak, a fejlődés természetes velejárója.

A romániai nyomor szükségszerűségének és természetességének történeti igazolása mellett vonultatja fel Zeletin „az egyetemes rurális tragédia” kelet és nyugat-európai analógiáit. A cári „éhes Oroszország” bizonyítja, hogy „az elmaradott mezőgazdasági országok exportja az éhségé”. A polgári forradalomnak az értelme pedig éppen abban rejlik, hogy a parasztot megfosztja földjétől és proletárként a burzsoá rendelkezésére állítja. A román paraszt helyzete sajátosan átmeneti. Sikerült elszakítani a földtől, de még nincs új munkaalkalom. Ez legfeljebb kilátástalan parasztfelkelésekhez vezetett. A parasztság mint mindenütt, a román történelemben is önmaga vezetésére képtelen „kaotikus tömeg”. A polgárság számára is csak kalapács, amellyel a bojárságot ütheti. Ennek köszönhető azonban, hogy a román parasztság nem járt úgy, mint az angol, miközben nem volt elég erős ahhoz sem, hogy az 1789-i francia, vagy az 1917-i orosz példát kövesse. Így aztán Romániában már csak azért is, mert az államnak érdekében állt a parasztság melletti hathatós beavatkozás, a jobbágyfelszabadítással valamiféle kompromisszum jött létre. A tulajdonként kapott föld megóvta gazdáját a koldusbotra jutástól, de nem a nyomortól, amelyet paradox módon

egyszerre kísér és okoz a túlnépesedés és a munkaerőhiány. A felszabadított jobbágy ugyanis archaikus lelkű, képtelen a rendszeres munkára, célja az önellátás. A történelem tapasztalata szerint: munkára kell kényszeríteni. A szükségszerűség eme világában pedig nem lehet egyetlen polgári társadalmat sem aszerint „minősíteni”, hogy miként bánik parasztjaival.

A válságból csak az iparosítással lehet kitömi. Mint az angol példa mutatja, a kapitalizmus begyógyítja a maga ütötte sebet. Az iparosítás megteremti a mezőgazdasági áruterelés alapját, aminek feltételeit még a világháború utáni agrárreformmal, a fejlődésképtelen nagybirtok felszámolásával is munkálta a román polgárság.

Mondanivalóját ellenfelei diszkreditálásával nyomatékosítja Zeletin. Félelmetes logikával hozta közös nevezőre a konzervatív kultúrkritikát a szocialista társadalomkritikával, hogy aztán mindkettejüket reakciónak minősíthesse. Zeletin a maga „marxizmusával” mindenekelőtt „a tartalom nélküli forma” jelszavát és tézisént vette célba, azt, amivel a konzervatív kultúrkritika megalapozója: Titu Maiorescu – egyben konzervatív politikus is – a szépirodalmi öncélúság elefántcsonttornyából meg tudta teremteni a valóság képletszerű megragadásának élményét. Igaza van Zeletinnek, a konzervatívok általában idegen kultúra és külsőségek átvételével vádolták a liberálisokat, anélkül, hogy valóban mélyreható társadalmelemzést tudtak volna nyújtani. De a kritika emberi hitelének fedezete a román szépirodalom. A liberális komédiát színpadra vivő Ion Luca Caragiale pedig – tudjuk – nemcsak nevettezni akart, s erről Zeletin inkább hallgat. A szépirodalom üzeneteiben – úgy tűnik – csak politikai publicisztikát lát. De azért nem felejt el hangsúlyozni, hogy a román szocializmus teoretikusa, Constantin Dobrogeanu Gherea az irodalmi kritikái élet egyik nagy vezéregyéniségeként működött, és – így próbálja diszkreditálni – ezért természetes, hogy nem tudott ellenállni a moralizálás kísértésének. Nem csoda, hogy „a tartalom nélküli forma” logikáját követte, amikor Zeletin szerint feudálisnak minősítette volna azokat a termelési viszonyokat, amelyek átmenetiségükkel a polgári jövő felé mutattak. Igaz, és az ítélkezés szigorát látszólag enyhítő körülményként hangsúlyozza Zeletin, a konzervatívok és a szocialisták némileg a polgárság megtévesztettjei, amennyiben az saját hivatását úgy éli meg, mint a nyugati civilizáció terjesztését, s ezzel az utánzás látszatát kelti. Ezzel a haladás, a gyakorlat fegyvert adott a reakció kezébe, amely az elmélet eszközeivel támad. Azzal vádolják az oligarchiát, hogy a paraszttal fizettetik a pszeudo-civilizációs komédiát, holott ő teszi lehetővé, hogy egyáltalán fizethessenek. Ami pedig a nyugati intézményrendszer másolásának felemlegetését illeti, a megkésett fejlődés természete-

téből következik, hogy a fiatal polgárság fejlettebb társai intézményeivel kezdte munkáját. De ez az intézményrendszer csak „politikai ruha”.

Reális parlamenti élet kialakult társadalmi osztályokat feltételez. Márpedig ilyenek nincsenek. Ennek jeleként a politikai pártok elvekre és nem osztályokra épültek. Így „ilyen társadalmi struktúra csak centralizációs abszolutisztikus kormányzati rendszert tenne lehetővé, Románia mégis ki mert fejleszteni politikai parlamentáris rendszert”. Igen, de ez a forma igazodott a tartalomhoz: a politika saját struktúrájához, amennyiben az uralkodónak „döntő szerep jutott” az ország irányításában. A politikai élet valóban cirkusz, benne a politikai harcok condottiereinek valóságos hadserege tombol. De mindez a bürokráciának – hihetetlen és szintén kritikusan emlegetett – növekedésével együtt csak valami olyszerű adó, amelyet az oligarchiának éppen a fejlődés érdekében kell fizetnie. A nyugat- és közép-európai ipar áruai ugyanis szétzúzták a hazai városi kézműipart, és a kapitalizmus „ártatlan áldozatait” az államnak kellett megmentenie. Funkciót teremtett „a városi parazitáknak”, de azzal a haszonnal, hogy „klientélat” az oligarchia számára, melynek viszont ha idegen szakember vagy hazai parazita között kellett választania, az utóbbit kellett előnyben részesítenie, legfeljebb azzal vigasztalva önmagát, hogy minden bürokrácia egyforma.

A bürokrácia ellentétele viszont a militarizmus, mert rendszeres igényeivel a kapitalista fejlődés előmozdítója. „Modern társadalmunk mint a többi nemzeti és egységes állam: a kapitalizmus igényeinek hatására jött létre, katonai erővel.”

Zeletin nemcsak a hazai fejlődés negatívumaiból tudott erényt csinálni, ha az összehasonlító párhuzamok logikája mást diktálhatott volna, könnyen feloldotta az esetleges ellentmondást egy-egy tételszerű kijelentéssel. Nem tagadta, hogy a román fináncoligarchia több vonatkozásban sem hasonlít a nyugati abszolutizmushoz, hiszen a nyugati polgárság az abszolutizmus mellett jött létre, hogy aztán szembeforduljon vele. A román polgárságnak azonban nem kell követnie ezt a példát – ezért sajátos. Nem kell forradalmat végrehajtania és félnie sem kell attól. Aranykora addig tart, amíg nem jön létre a proletariátus. De addig is „a szerves iparfejlődés” kifejezetten „megvalósuló szocializmusnak” nevezhető, olyanak, mely a nagytőke „gazdasági és politikai diktatúrájának” eredménye. Hogy meddig tart, előre nem jelezhető, ahogy az sem, „hogy a nyugati polgárságok fejlődésében nem lesznek-e olyan változások, amelyek a mi polgárságunk fejlődésének menetét is megváltoztatják.” De egyelőre ...

A polgári szellemi irányzat fájó hiánya döbbsenhetette Zeletint arra a

felismerésre, hogy a gazdaság sok vonatkozásban gyorsabban változik, mint a tudat. A „tartalom nélküli forma” tézisének érzékeltetésével fordította visszájára, hogy a gyorsan fejlődő gazdasági alépítmény valamilyen „középkori közszellemmel” szembesül, és ez állandóan újratermelődik, „rombolja a jövőbe vetett hitet”, aminek megalapozását a neoliberalizmus ideológiusa a fejlődés egyik alapvető feltételének tartotta.

A marxizmus neoliberais kisajátításának kihívására a szociáldemokráciának kellett a legkimerítőbb választ adnia. A polgársággal szembenálló szocialista mozgalomnak az eredetisége abban rejlett, hogy a román agrár fejlődés sajátosságainak feltárásával az egész román fejlődés sajátos útjában annak általános érvényét fel akarta és tudta mutatni. Talán ez is magyarázza azt, hogy Zeletin már-már a becsületsértés határán mozgó kifejezésekkel is illette Ghereát, azt, akiről ma is elmondhatta Henri H. Stahl, hogy mint teoretikus, „egyike volt az elsőknél, akik máig is érvényesen tárták fel a kapitalizmusnak az elmaradott országokba való behatolását, ezek beépülését a világrendszerbe.” Mindezt korántsem előzmények nélkül tette a nézeteit többször is átgondoló-átfogalmazó Gherea, aki – mint tanítványai hangsúlyozták – „megkímélte” Zeletint a kapitalizmus – önmagának vindikált – felfedezésétől. Nem is beszélve, amiről Zeletin hallgat és amire Gherea építhetett: a világgazdaságba való bekapcsolódás mechanizmusát Marx írta le ugyancsak máig érvényesen A Tőkének a Farkasétvágy a többletmunkára, Gyáros és bojár című fejezetében. „Mihelyt (...) olyan népeket, amelyeknél a termelés még a rabszolgamunka, jobbágmunka stb. alacsonyabb formáiban mozog, bevonnak egy tőkés termelési módot uraló világpiacba, amely termékeinek külföldre való eladását döntő érdekükké fejleszti, a rabszolgaság, a jobbágság stb. barbár borzalmához a túlmunka civilizált borzalma járul. Ezért van az, hogy a négermunka az amerikai Unió déli államaiban, amíg a termelés főként a közvetlen saját szükségletre irányult, megőrizte mérsékelt patriarchális jellegét. Amilyen mértékben azonban a gyapotkivitel ez államok létérdekévé vált, a néger túldolgoztatása, helytel életének hét munkaév alatti elfogyasztása egy kiszámított és számítógépes rendszer tényezője lett. Nem arról volt szó többé, hogy bizonyos tömegű hasznos terméket sajtoljanak ki belőle. Most már magáról az érték-többlet termeléséről volt szó. Hasonló volt a helyzet a robotmunkával, például a dunai fejedelemségekben.” Igaz, nem a robotnapok számát sokszorozták meg a törvényben előírthoz képest azon a címen, hogy a teljesítmény a mérvadó és nem a munkaidő – ahogy ezt Marx fejtegette –, hanem – mint korunk román történetírása meggyőzően feltárta – az 1840–50-es években a többletterméket elsősorban a ter-

mékjáradék növelésével csikarták ki a jobbágyi földhasználat megszorításával. De erre a gazdaságon kívüli kényszerrel is kicsikart többletmunkára alapvetően igaz, amit Marx a robotmunkáról írt, ugyancsak a dunai fejedelemségek kapcsán: „ritkán származott a robotmunka a jobbágyrendszerből, hanem legtöbbször fordítva, a jobbágyrendszer a robotmunkából.”

A jobbágyfelszabadítás utáni folyamatok Gherea adta elemzéséről joggal írhatta Zeletinnek szemben mestere védelmében a szociáldemokrata Lotar Rădăceanu, hogy műve csak nyelvi elszigeteltsége miatt „oly kevésbé ismert a határokon túl”. Az 1907-i parasztfelkelés után három évvel közzétett – A neojobbágyosság című – munkában kifejtett elmélet szerint a román fejlődés sajátossága és egyetemesége abban a kompromisszumban rejlik, ami a kapitalista nagybirtok és az ezt kizáró „paraszti demokrácia” megvalósíthatatlanságából sarjadt. A felszabadult jobbágyok elidegeníthetetlen kisbirtokhoz jutottak, a törvény pedig a nagybirtokos földesúrral olyan munka vagy terményjáradék-szerződésre kötelezte őket, hogy annak már manu militari is érvényt lehetett szerezni. A többletermék kicsikarásának önromboló mechanizmusa ez a „hibrid és borzalmas gazdasági-társadalmi organizmus, amely egyaránt keresztezte a birtokos és a paraszt jól felfogott érdekeit; a kis és nagytulajdon kárára.” Nem véletlen, hangsúlyozták a Mester tanítványai, hogy a neojobbágyosság elmélete Romániában született. A román fejlődés ugyan sokban azonos az oroszral, de attól eltér a nyugat-európai polgári alkotmányosság intézményeinek átvételével, és éppen ez teszi olyan élesen kiütközővé a neojobbágyosság tüneteit, hogy aztán ezek a sajátos viszonyok kitermeljék „a maguk teoretikusát”. Gherea nem egyszerűen csak a tüneteket vette számba, mint ezt Zeletin lebecsülően hangoztatta. A feudalizmustól és a kapitalizmustól egyaránt élesen elkülönülő, de a szó teljes értelmében vett átmeneti korszakot írt le, mely – hangsúlyozza Rădăceanu – „magában az agrárszerkezetnek a valóságában” gyökerezett.

A világkapitalizmus kihívásának értelmezésében sokban egybevágnak Gherea és Zeletin megállapításai. Csakhogy a vita természetéből következően, aki a hogyan kérdését felteszi és megválaszolja, az már a kitűzött irányba való továbblépést is megalapozta. Zeletin – láttuk – úgy próbálta hozzákapcsolni a román fejlődést a nyugat-európaihoz, hogy attól rögtön el is oldozta. A neojobbágyosságot az eredeti felhalmozással azonosította, hogy aztán rögtön az ellenkezőjét írva le, kiderüljön; a valóságban inkább annak lehetőségéről lett volna szó, ha ... Hiszen neki éppen azt kellett elhárítani, hogy a szocialisták a nyugat-európai fejleményekhez kössék a jelen fejlődést is, ami számára demoralizáló destruktív esztétikai szemlé-

lödést jelentett. Ezzel szemben a szociáldemokrata Şerban Voinea a világpiactól való félelem kifejeződését látja Zeletin elképzeléseiben, az autarkiót kifejezetten „mesének” tartva. „A világpiacon született a kapitalizmus – írja – és feloldhatatlan ellentmondásaiban fog kimúlni. Ha a polgárság nem tud férfiasan szembenézni ezzel az igazsággal, akkor megteszi a proletariátus, a ma örököse, a jövő ura, harsányan odakiáltva: az autarkia hazugság, az igazság a világ minden pontját összefűző lerombolhatatlan gazdasági kapcsolat. Ma Románia sorsa az összes ipari államokéval együtt a világpiacon keretei között dől el.” Mert ha Nyugaton győz a szocializmus, akkor az a kapitalizmushoz hasonlóan fog hatni. Gherea prognózisa értelmében pedig az elmaradott társadalmak „átveszik a szocialista társadalomszerkezetet”, méghozzá – ugyancsak Voinea szerint – a nemzeti kisebbségek önrendelkezését biztosító demokrácia érvényesítésével, mellyel Románia jövőjét oly szorosán egybekapcsoltan láttatta.

Nem célunk a román történetírásban és szociológiában reformistaként számontartott Voinea, vagy a kommunista építésben szerepet vállaló Rădăceanu politikai nézeteinek elemzése. Csak annyiban tértünk ki rá, amennyiben megköveteli a polgárság történeti szerepének historiográfiája, amelyben látjuk, mennyire összefutnak a román fejlődés nagy kérdései és mennyire háttérbe szorul maga a polgárság, miközben elkerülhetetlenül róla szólt a hallgatás is, még akkor is, ha módszertani kérdések kerültek előtérbe. Voinea nem öncélúan fejtette fel a zeletini fogalomhasználat következtelenségeit, „marxizmusának” felszínességét, amikor a tőke és kapitalizmus közötti különbséget magyarázta el, vagy az úr–jobbágy viszonyról értekezett vérbeli történész módján. Fejtegetései a Zeletin-féle szükségesség jogosultságának megkérdőjelezéséhez vezettek. A paraszti nyomorról szóló részek kapcsán így szól „ez a fatalizmus (...) minden létező jelenség apológiájához vezet. Ami létezik léteznie kell, és úgy kell léteznie, ahogy van”. Ezzel szemben a lehetőségekben való gondolkodást annak hangsúlyozásával állítja szembe, hogy „lehetséges, de nem szükségszerű egy társadalom átmenete egy magasabb fejlődési fokra; bizonyos feltételek között a haladás helyett hanyatlás érvényesül.”

Zeletin nemcsak a Nyugathoz való kapcsolat és a szükségszerűség, hanem – abból következően – a polgárság és az oligarchia fogalmának szétválasztásával és azonosításával, tendencia és végeredmény gondos összemérésével, a polgári szerep meghatározásával és a polgárság születése időpontjának értelmezésével is széles támadási felületet nyújtott a szociáldemokrata teoretikusok számára. A vitapartnerek nem is késtek kiugratni azt, ami számukra logikai ellentmondásként jelentkezett, megkérdőjelezni

a bizonyító erejű összehasonlító párhuzamokat. „Amíg nyugaton a polgárság arisztokrata szövetségeseikkel az abszolutizmus ellen harcol, nálunk az erre a szerepre szánt 'agráriánus frakciónak' lesz a hivatása az abszolutizmus megvalósítása” – írja Voinea, akinek ennyi is elég cáfolatként. Túlzottnak látta a zsidó uzorások térhódításának zeletini arányait, hiszen „a román nagybirtokos osztályt nem számolhatta fel egy a törvények által a tulajdonszerzéstől elzárt kategória uzorája”. A román polgárság zeletini szakaszolásában és annak kronológiájában pedig úgy látja Voinea „a polgárság története összeolvad (...) a liberális pártéval.” Ironikusan is hangzik, ami Zeletinnél véresen komoly: „Akár az oligarchia a maga politikai hatalmával teremti meg gazdasági bázisát, akár fordítva, gazdasági alapja határozza meg politikai befolyását, létének legfőbb értelme a központi hatalom megteremtése a zsenge burzsoá osztály társadalmi vagyonának adminisztrálására”. Így a Nemzeti Bank megalapítása után is „egy lévén a polgársággal, az oligarchia saját pártfogó szerepét játssza.” Ez az „oligarchikus marxizmus” – ahogy Voinea könyvének címevel érzékeltette.

De mi is az az oligarchia? Meghatározása óhatatlanul a politikai publicisztika területére visz. Zeletin a tudós is adós marad vele, de alighanem sokban – természetesen más értékhangsúllyal – azt érthette alatta mint Gherea, aki postumus munkájában nyilvánvalóan a köztudatban élő oligarchia fogalmat rögzítette, genetikus aspektusból határozva meg azt: „Országunk kicsiny és szegény, a vagyonosodás mezeje nagyon szűk. Ezért a nagyobb befolyású oligarcha nem törődhetett bele abba, hogy csak egy osztályon belül élje le életét. A román oligarcha, akár ügyvéd, akár nem, állami ügyletekben, általuk és belőlük gazdagodott meg, birtokot vásárol és így nagybirtokos lesz. Gyárat alapít, vagy részt vesz az alapításban, az állam számára szállító vállalat részvényeiből vásárol és így gyáros. Állami vállalkozások igazgatótanácsi tagjaként kereskedő. Közreműködik a bankalapításban és az államkölcsonök felvételénél és mint ilyen, pénzember. Végül is mindenekelett a politikai oligarchia oszlopa és így részese és részvényese az ország legnagyobb iparának, a politikai iparnak...” Ilyen társadalmi összetétel mellett az osztályérdekek harmóniája nonszensz – fejtegeti Gherea –, hacsak nem a különböző tevékenységekből származó haszon lefözléséről van szó; a nemzet nevében, miközben „maga a szó, ország és nemzet elvesztette értelmét”. Genezise határozza meg a rendszer működését. Bármenyire is nyitott, de „egy számában túl népes oligarchia etimológiai, logikai és szociológiai nonszensz.” Elveszti létértelmét és létokát, ha elszaporodnak a politikai pártok a két egymást váltó alakulat helyett, mert még két-három év alatt is „elhasználódik” az uralmon levő.

Vajon Zeletin könyve az oligarchia hattyúdala lenne? Hiszen az első világháború után bevezették az általános választójogot, amitől Gherea olyan sokat várt, és a földreformmal, valamint a gabonaexport elapadásával a neojobbágyság rendszere is egyre inkább jobblétre szenderült. Így azt mindenki látta és érezte, hogy a régi módszerekkel egyre kevésbé lehet kormányozni. A vita során is élesen vetődött fel a kérdés: hogyan tovább?

Amíg Voinea gyilkos iróniával taglalta Zeletin nézeteit és emelkedett humanizmusával fürkészte a jövő homályba rejtett útjait, Rădăceanu a fenti prózai kérdésekre válaszol, természetesen Gherea téziseire építve. Tudta és hangsúlyozta, hogy amennyiben elismerjük a román fejlődés útjának sajátos jellegét, akkor Zeletin elmélete érvényét veszti, hiszen ez utóbbi szerint a román mezőgazdaságnak is a nyugati fejlődés vonalát kellett volna követnie. Márpedig „nincs és a kapitalista invázió nyomán sem született nemzeti kapitalizmus, melynek érdekeit szolgáló jogi-politikai felépítményre lett volna szüksége, következésképpen nem létezik az a burzsoáfeudális antagonizmus, mely Nyugaton a politikai harcok fermentumaként hatott”. A nyugati kapitalizmus pedig abban „a termelési módban volt érdekelt, mely a termelés hatékonyságát és folyamatosságát biztosította, függetlenül annak konkrét megjelenési formájától.” Így bár a nagybojár–kisbojár ellentét felszínre kerülése erősen rányomta bélyegét a román fejlődésre, Rădăceanu az alapvető érdekazonosságot emelte ki, úgy látva, hogy „a nyugati kultúra foka” a döntő kritérium a forradalmárok és a reakciós bojárok elhatárolásában. Ezek, nem tudván – írja gúnyosan –, hogy az angol modellt reprodukálják, Ausztria és Oroszország példáját tartották követendőnek, érdekeiknek megfelelő módon vezették be „a polgári magántulajdont”, ugyanakkor „a kapitalista invázió érdekeinek megfelelően” hajtották végre a neojobbágyságot eredményező átalakulást.

A kapcsolatrendszer minőségéből következően a román kereskedelmi tőke „az idegen behatól tőke függeléke”, csupán az árucseré szolgálatában, nem is gyakorolhatott döntő hatást. A romániai ipar az állam és az idegen tőke műve. A protekcionizmus hozta létre az ipart és nem fordítva. A kapitalista invázió és nem a belső fejlődés igényei határozták meg az államformát is, ami az államét, mely „önmagában megálló organizmussá vált”, és függőségi kötelekeinek lazítása érdekében is a protekcionizmus eszközeihez folyamodott, hogy aztán a Nemzeti Bankkal emancipálja magát az idegen tőke befolyásától. Ezt a fejlődésmenetet felvázolva egyértelmű az, hogy mit ért Rădăceanu zeletini „vak történeti formalizmus” alatt és miért véli úgy, hogy a liberálisok büszkén hangoztatott „mi magunk” jelszava csak a parazitizmust leplezi. Az oligarchikus rendszert átmenetinek

tartja. Romjain keresztül vezet az út az ipari kapitalizmushoz. „Az oligarchia nem polgári osztály, hanem kétségtelenül egy olyan polgári osztály, amely nem tudott kialakulni, csak a kapitalizmus hatása alatt”. Jelölésére a „keleti” terminus a legmegfelelőbb, amennyiben „csak az elmaradt keleti országokban jöhetett létre a nyugati kapitalizmus hatására ez a társadalmi képződmény”, és sajátos, valóban abszolutisztikus kormányzási formája. A világháború utáni földreform nem az oligarchia érdeme, nem is a kiszegzdaság győzelmének, hanem az osztályharcnak az eredménye. Az oligarchia pedig „gazdasági offenzívájával” éppen „az annyi politikai veszéllyel járó kapitalista haladást” akarja megállítani. Meg akarja kaparintani „a nemzeti tőkét és a román vállalatokat, a kapitalista expanzió magvait a parazita nyereség forrásaivá akarja tenni”, és ezért irányítja figyelmét Románia új régiói felé. „De mivel az itt kifejlődött reális kapitalizmus nem rendelkezett olyan politikai erővel, melyek őt képviselhetnék és az állami életben a burzsoá kormányzati elveket érvényesíthetnék, miközben az oligarchia az állami erővel rendelkezett, nem a régi Románia került az új területek fejlődésének vonzásterébe, hanem ezeknek – kiszakítva abból a gazdasági organizmusból, amelynek integráns részét alkották, következőképpen dezorientáltan – kapitulálniuk kellett az ókirályságbeli oligarchia előtt.” Mindez még azért is, mert az önálló politikát felmutatni képes Ókirályság önmagában is gazdasági egységet alkotott.

Amíg tehát Voinea a szocializmus európai győzelmi esélyeit latolgatta, Rădăceanu a hazai erőviszonyokat próbálta felmérni, s Zeletinhez állt közelebb abban a vonatkozásban, hogy „a proletariátus sikerrel csak a kapitalizmus teljes győzelme után léphet színre”, ha csak Nyugaton nem robban ki proletárforradalom, mely a maga hatáskörébe vonja Romániát, egyszer s mindenkorra megoldva „a román problémákat.” Ezzel újra megérkeztünk az 1920-as évek politikai küzdelmeihez, amelynek egyik legjelentősebb és számában is legjelentősebb ereje a Parasztpárt volt.

Zeletin neoliberalizmusa az egykori Konzervatív Párt helyére lépett és a parasztságra alapozó erőket is létükben fenyegette, mert amíg a szocializmusnak ideológiáját, ezeknek tömegbázisát nyilvánította reakciónak. Ugyanakkor a zeletini kihívás meggyorsította ennek a politikai populizmusnak: az ún. *țărănimulnak* az ideológiai korszerűsödését. Viszont – legalábbis a vitában – sokban elzárta a román populizmus gondolkodót a marxizmustól az a kísérő lehetőség, hogy Zeletin „marxizmusát” hitelesnek fogadják el, és a neoliberalizmust és ezúttal Marxot is egyszerre utasíthatják el, nem sokat törődve „a szélsőséges partikularizmus” vádjával.

A román közgazdasági gondolkodás kimagasló alakja, a parasztpárti

Virgil Madgearu, az (agrár) demokrácia eszményének védelmében ragadott tollat. Nem kérdőjelezte meg Zeletin marxizmusát, de ugyanakkor Marxra is támaszkodva vitatta az angol klasszikus fejlődés egyetemes érvényének értelmezését. A kelet-európai fejlődés sajátos útját hangoztatta, az ezt meghatározó mezőgazdasági tevékenységnek az ipartól eltérő belső törvényszerűségeit és politikai gazdaságtanát. Dánia, Franciaország, Németország példájára hivatkozva vetette el a paraszti nyomor szükségszerűségét valló zeletini tézist. Ezen országok parasztságának sorsával akarta érzékeltetni azt is, mennyire nem szükségszerű a jobbágyság, pontosabban: azt annyiban tartja törvényszerűnek, amennyiben azzal a zeletini fejlődés menet érvényét vonhatta kétségbe, nem vitatva el, sőt hangsúlyozva Gherea elemzésének horderejét és úttörő jellegét. Kifogástalan logikával fejt ki azt, hogy a múlt századi román iparosítás egyenesen beleütközött a parasztságot megnyomorító és ezáltal a belső piac felvevő képességét korlátozó rendszerbe. A bűvös körből természetesen a paraszti gazdaságra alapozó szövetkezeti agrárrendszerben látta a kiutat, az oligarchián kérve számon a fejleményeket.

Madgearu a paraszti gazdaság elesettségét külső beavatkozás eredményének tartotta. A mechanikus ipari termeléssel az organikus mezőgazdaságit állította szembe. A nagyipar győzelme a kooperáció, a munkamegosztás és a gépesítés eredménye. A mezőgazdaságban ezzel szemben a nagybani kooperáció lehetőségei korlátozottak, hátrányai csak fokozódnak a megművelendő földek kiterjedésével és a munka ellenőrzésének elkerülhetetlen nehézségeivel. „A kisgazdaság” tud igazán megfelelni a munkaráfordítás követelményeinek, amikor minden egyes parcellának, gyümölcsnek, állatnak sajátos természetéhez igazodó gondoskodásra van szüksége – idézi Madgearu Karl Büchert, hogy aztán a paraszti gazdaság Csajanov által feltárt sajátos politikai gazdaságtanában lássa a kelet-európai fejlődés távlatait. A polgári szerep mítoszát nemcsak azzal is próbálta még megtépázni, hogy a parasztságnak az osztályharcban játszott önálló erő mivoltát fejtette ki, méghozzá annak hangsúlyozásával, hogy maga a marxizmus szerint is a társadalmi átalakulásban az osztályharc nem *primum agens*, hanem „történelmi forma”, amelyben a gazdasági struktúra változásai jutnak kifejezésre az emberek közötti viszonyokban. A paraszti kisgazdaság életképességét így is indokolva az oligarchia ipari kapitalizmusát importjellegűnek és üvegházi növénynek minősítette. Ebből a pozícióból Madgearu az agrárfeudalizmusról a fináncfeudalizmusra való áttérés veszélyére figyelmeztetett.

Vérbeli történészként vette nagyjító alá Zeletin téziseinek történeti hitelét George Zane, aki addig a német–osztrák és román gazdasági kap-

csolatokról értekezett, és már a román „cseregazdaságról” szóló 1930-ban megjelent átfogó monográfiáján dolgozhatott. Alighanem sikerrel bizonyította azt, hogy Zeletin az 1830–40-es évekre vonatkozóan túlbecsülte az angol és francia al-dunai kereskedelem horderejét, a valóságban azzal szemben osztrák befolyás érvényesült, az angol forgalom pedig éppen a század második felében erősödött fel, amikor Zeletin az osztrák hegemoniát időzítette. Paradox módon ő is komolyan vette Zeletin „marxizmusát”, pedig Marx Tőkéjének már idézett román vonatkozású részeit nemcsak ismerte, hanem éppen ő tárta fel annak román forrásait. És sok vonatkozásban úgy is tárgyalta a román fejlődést, hogy az illeszkedett a marxi mondanivalóhoz. A járadékformák egymást váltó szabályos menetével szemben – hangsúlyozza Zane – „a román valóság ellenszegül a marxizmusnak, mert egyszerre mutatja fel a pénztőkét, bérletet, a munkajáradékot és a robotot, tehát a kapitalista és a nem kapitalista termelés elemeinek kombinációját.”

Zane a román fejlődés „kvázi-autonómiája” mellett érvelt. Nem egyszerűen a kapitalizmus külső ráhatásával magyarázta a hazai fejleményeket, hanem – mondhatnánk – annak áttételeivel. Ahogy Max Weber a készpénz előteremtésének, a jövedelmek növelésének igényében látta „a második jobbágyság” felé hajtó erőt, úgy Zane is, és a készpénz-éhségben, s az azt kiváltó sajátos feltételekben. Ezek: a politika, a pénzügyi helyzet és az erkölcsök változása. Pénz kellett a hatalmi harchoz éppen úgy, mint az új divatigények kielégítéséhez. Az ideológiai importot pedig az tette szükségessé, hogy „a közjóra vonatkozó általános elvek deklarálásával elleplezzék az osztályrealitások brutalitását és az egyéni érdekeket”, minél szélesebb bázist teremtsenek „a leendő burzsoázia követeléseinek érvényesítéséért vívott harcban”. Zane nem elemzi a román polgárság kialakulását és fejlődését. A paraszti munka jelentőségének előtérbe állításával próbálja kétségbe vonni a zeletini „apológia” érvényét: „A modern román állam, falvainak mélységeiből jött világra, és nem London vagy Párizs piacán született. Szerzője a román jobbágy és nem az idegen bankár”.

Így zárult le az 1920-as évek román fejlődés-vitája, hogy azután a világválság, és ami utána következett, szétfoszlassa a meghatározó erővel ható reményeket. A vita utóélete azonban két egymással össze is fonódó vonalon bonyolódott tovább. A szaktudományosságán és a politikai-ideológiai gondolkozásán. Önálló munkát igényelne annak bemutatása, hogy a román tudományosság mennyi, a 20-as évek vitájában felvetődött kérdést tisztázott. Önálló tanulmányban kell kifejtetni azt is, ahogy a neoliberalizmus jobboldali radikalizmusba torkollott, és vele, valamint részben a szo-

ciáldemokrácia ideológusaival szemben a kommunista Lucrețiu Pătrășcanu felvázolta azt a történeti fejlődésmentet, amely már a kommunista építőmunka feladatainak kijelöléséhez kapcsolódott.

Irodalom

A román fejlődés-vita „felfedezésére”: Daniel Chirot, A Romanian Prelude to Contemporary Debates about Development. Review 1978. 1. sz. 115–124; Uő: Neoliberal and Social Democratic Theories of Development: The ZeletinVoinea Debate Concerning Romania's Prospect in the 1920's and its Contemporary Importance. In: Social Change in Romania, 1860–1940. ed. Kenneth Jowitt. Berkeley, 1978. 31–52. Ennek román értékelése: Ion Ungureanu, O evaluare a dezbaterii sociologice românești privind schimbarea sociala (1860–1940). Viitorul Social 1981. 1. sz. 88–94. A fejlődés-vita anyaga: Ștefan Zeletin, Burghezia română. Origina și rolul ei istoric. București, 1925; Uő.: Neoliberalismul. Buc. 1927; Șerban Voinea, Marxism oligarhic. Buc. 1926; Lotar Rădăceanu, Oligarhia Română. Arhiva pentru știința și reforma socială 1924. 3–4. sz. 497–537; 1926–1927. 1–2. sz. 160–184, 3–4. sz. 435–459; Virgil N. Madgearu, Agrarianism, capitalism, imperialism. Buc. 1936. George Zane, Burghezia română și marxismul. Viața românească 1927. 2. sz. 244–260, 3. sz. 323–334. Zeletin és Madgearu egykorú és mai értékelésére: Cezar Papacostea, Ștefan Zeletin. Viața și opera. Buc. 1935; Valeriu D. Bădiceanu, Ștefan Zeletin, doctrinar al burgeoisiei românești. Buc. 1943; Dumitru Mureșan, Concepția economică a lui Ștefan Zeletin. Buc. 1975; G(áll) E(rnő), Zeletin ébresztése. Korunk 1983. 2. sz. 189; V. Malinschi, Profesorul Virgil Madgearu (1887–1940). Buc. 1975. Constantin Dobrogeanu Gherea értékelésére: Damian Hurezeanu, C. Dobrogeanu Gherea. Buc. 1973. Henri H. Stahl, Théories de C. D. Gherea sur les lois de la pénétration du capitalisme dans les „pays retardataires”. Review 1978. 1. sz. 101–114; Z. Ornea, C. Dobrogeanu-Gherea. Buc. 1982. Gherea műveinek legújabb kiadását használtuk: Opere complete. IV. V. k. Buc. 1977, 1978. A két világháború közötti román szociológia és politikai gondolkodás irányzatait áttekinti: Traian Herseni, Sociologia românească. Buc. 1940, Miron Constantinescu–Ovidiu Bădina,–Ernő Gáll, Gândirea sociologică în România. Buc. 1974; Nicolae Valeanu, Confruntări în gândirea economică privind evoluția economiei românești. In: Progresul economic în România 1877–1977. Buc. 1977. Z. Ornea, Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea. Buc. 1980; Mircea Maciu, Interpretări. Iasi, 1980. Ștefan Costea–Ion Ungureanu, A Concise History of Romanian Sociology. Buc. 1981; Maria Larionescu, Tendințe în sociologia românească interbelică. Viitorul Social 1982. 2. sz. 273–282.